

Tadeusz Kołosowski

Nauka św. Augustyna o państwie

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 4/2, 33-41

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TADEUSZ KOŁOSOWSKI SDB

NAUKA ŚW. AUGUSTYNA O PAŃSTWIE

Myśl polityczna św. Augustyna opiera się na prawdzie o społecznej naturze człowieka. Człowiek nie jest istotą, która samotnie błąka się po świecie, lecz stworzeniem obdarzonym rozumem, którego pełna samorealizacja zależy od społeczeństwa¹. Tyle jest ludzkiej solidarności w czynieniu dobra i zła, tak wielka jest wymiana myśli, uczuć i wzajemne wpływy, że niemożliwe byłoby nie uznanie człowieka częścią społecznej całości, w skład której wchodzi wiele jednostek². Św. Augustyn był całkowicie przekonany o tym, że życie człowieka na ziemi i w niebie jest życiem społecznym³. Stąd w jego myśli teoria państwa i władzy państwowej zajmuje poczesne miejsce. Jak przedstawia się nauka biskupa Hippony na temat państwa, władzy państwowej, a także jaka jest relacja państwa do drugiej ważnej ziemskiej społeczności, jaką jest Kościół? Spróbujmy przedstawić niektóre aspekty myśli św. Augustyna na ten temat.

1. Geneza państwa

Państwo jest społecznością naturalną, przynajmniej w takim sensie, że odpowiada ono na konkretne potrzeby natury ludzkiej. Taki wniosek można wyciągnąć z wypowiedzi św. Augustyna, jaka zawiera się w jego traktacie historiozoficznym *O państwie Bożym*: „*Dom człowieka winien być początkiem lub częścią państwa, wszelki zaś początek zostaje w związku z jakimś właściwym swemu rodzajowi końcem, a wszelka część wiąże się z całością tej rzeczy, jakiej jest częścią, więc dosyć jasno wynika stąd, że pokój domowy jest ściśle złączony z pokojem państwa, czyli, że uporządkowana zgoda domowników co do rozkazywania i posłuchu zmierza do uporządkowanej zgody obywateli co do rozkazywania i posłuchu. A to z kolei sprawia, że*

¹ Por. D.X. Burt, *Teoria augustiniana sobre la tolerancia en materia de religión*, „Augustinus” 5(1960), nr 19, s. 387.

² Por. B.R. Grosselin, *St. Augustines System of Morals. A monument to St. Augustine*. London 1945, s. 241.

³ Por. Augustyn, *O Państwie Bożym przeciw poganom ksiąg XXII, XIX, 5*, tł. W. Kornatowski, Warszawa 1977, t. 2, s. 403-404.

ojciec rodziny winien z prawa uznanego przez państwo czerpać zasady, podług których kierować ma swym domem tak, iżby ten zostawał w zgodzie z pokojem tegoż państwa⁴. W świetle tego tekstu jawi się jako naturalny rozwój społeczny od rodziny do państwa⁵. Augustyn przyznaje, że podobny instykt można również zauważyć u zwierząt, zaraz jednak dodaje: „O ile wyraźniej człowiek: jest on przez prawa natury swej jakby popędzany do zadzierzgnięcia więzi społecznej i zachowywania pokoju ze wszystkimi, o ile to odeń zależy, ludźmi”⁶. W miarę rozwoju rodu ludzkiego rodzina stopniowo traciła zdolność zaspakajania wszystkich potrzeb społecznych człowieka i zrodziła się konieczność większych zgromadzeń ludzkich.

2. Cel organizacji państwowej

Podstawowym celem organizacji państwowej jest według biskupa Hippony osiągnięcie pokoju. *I taka jest właściwość państwa ziemskiego: czcić Boga albo bogów, aby z ich pomocą wśród zwycięstw i w ziemskim pokoju królować [...]*⁷. Augustyn traktuje pokój na równi z życiem wiecznym jako dobro najwyższe. Dlatego też o pokoju możemy rzec to, co powiedzieliśmy o życiu wiecznym: iż jest ono szczytem naszych dóbr⁸. Pokój ostateczny będzie udziałem obywateli Państwa Bożego, jednak pokój w wymiarach ziemskich jest już celem państwowości ziemskiej⁹. Wszelkie tedy używanie rzeczy doczesnych zmierza w państwie ziemskim do korzystania z pokoju ziemskiego, w państwie niebieskim zaś do korzystania z pokoju wiecznego¹⁰. Jak dom człowieka jest zaczątkiem państwa, tak i z pokojem państwa ściśle złączony jest pokój domowy. Ojciec rodziny powinien z prawa uznanego przez państwo czerpać zasady według których kieruje swoim domem, by w ten sposób pozostawać w zgodzie z pokojem tegoż państwa¹¹. Pokój osiąga przede wszystkim to państwo, które w wierze pielgrzymuje przez ziemię¹². Pokój jest ideą, która dominuje przede wszystkim w myśli społecznej św. Augustyna, natomiast w jego doktrynie politycznej myślą przewodnią staje się hasło: wszystkie narody pragną pokoju¹³. Pokój, który usiłuje

⁴ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 16, dz. cyt. t. 2, s. 422.

⁵ Por. D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt. s. 391.

⁶ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 12, 2, dz. cyt. t. 2, s. 414.

⁷ Por. Augustyn, *O Państwie*, XV, 7, dz. cyt. t. 2, s. 173.

⁸ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 11, dz. cyt. t. 2, s. 411.

⁹ Por. tamże.

¹⁰ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 14, dz. cyt. t. 2, s. 417.

¹¹ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 16, dz. cyt. t. 2, s. 422.

¹² Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 17, dz. cyt. t. 2, s. 424.

¹³ Por. V.J. Burke, *The Political Philosophy of St. Augustine*, [b.m.] 1931, s. 50.

osiągnąć państwo jest tylko pokojem ziemskim, jednak również on jest powszechnym dobrem, o ile nie szkodzi osiągnięciu prawdziwego pokoju, jakim jest pokój wieczny¹⁴. Państwo ziemskie, które nie żyje z wiary dąży do pokoju ziemskiego przede wszystkim przez zgodę woli obywateli w zakreśleniu spraw, które dotyczą życia ziemskiego ludzi żyjących w ramach społeczności państwowej¹⁵, a więc jego interesów materialnych i moralnych.

3. Władza państwowa

Tym, co dąży do zjednoczenia obywateli jest władza państwa. W myśli politycznej św. Augustyna Bog jest początkiem i źródłem władzy zwierzchniej. Stąd poddani muszą słuchać twórców prawa, gdyż są oni przedstawicielami Boga. W myśli św. Augustyna według porządku naturalnego człowiek nie ma władzy nad innymi ludźmi. Władza, by była legalną musi pochodzić od Boga. Według Biskupa Hippony tylko taka władza jest godna posłuszeństwa stworzeń obdarzonych rozumem i wolną wolą¹⁶.

Fakt pochodzenia władzy od Boga wpływa na jej regulację na wszystkich etapach życia politycznego. Król, ustawodawca czy sędzia są przedstawicielami Boga, który pewnego dnia zażąda od nich sprawozdania ze sprawowanych funkcji. Bóg musi być podstawą i zwierzchnikiem państwa¹⁷.

Tym nie mniej koncepcja państwa św. Augustyna nie jest czysto teokratyczna. Król chociaż jego władza pochodzi od Boga, jest prawdziwym władcą swoich poddanych. Będąc Jego przedstawicielem jest czymś więcej niż tylko figurą¹⁸. Państwo jest nie tyle rządzone przez Boga co przesiąknięte jego obecnością. Bóg przebywa w sercu króla i sercach jego poddanych i za ich pośrednictwem Boża obecność przenika państwo¹⁹. Chociażby nawet ideał króla pełnego Boga nie doczekał się realizacji, ręka Boża będzie zawsze obecna w państwie. Wszelka władza zwierzchnia pochodzi od Boga niezależnie od moralnego charakteru rządzącego. Bóg zsyła na narody dobro i zło, a rola jaką spełniają zawiera się w Bożej Opatrzności²⁰. Państwo może więc być według Doktora łaski prawdziwym państwem

¹⁴ Por. D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt. s. 391.

¹⁵ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 16, dz. cyt. t.2, s. 423.

¹⁶ Por. M.F.X. Miller, *St. Augustine and Political Theory*, „Though”, t. 5, s. 279-280.

¹⁷ Por. A.F. D'Orta, *Il pensiero politico di S. Agostino e. S. Tommaso*, Saint Agata di Puglia 1950, s. 22.

¹⁸ Por. D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt., s. 393.

¹⁹ Por. J.E. Canavan, *St. Augustine and the State*, „Studies”, t. 19, s. 411.

²⁰ Por. Augustyn *O Państwie*, IV, 33, dz. cyt. t. 1, s. 257.

wem bez względu na moralność rządzących. W ten sposób Biskup Hippony odrzuca zdecydowanie teorię rzymskiego filozofa Cyncerona na temat państwa, według której państwo powinno się opierać w głównej mierze na sprawiedliwości. Przyjmując punkt widzenia Cyncerona należałoby odmówić legalności temu państwu, które nie zapewniłoby wszystkim sprawiedliwości. W czasach św. Augustyna Imperium Romanum chyliło się już ku upadkowi, lecz nawet w swoich najlepszych czasach nie spełniło wymogów Cyncerona²¹.

4. Definicja państwa

Stąd Augustyn w traktacie: *De civitate Dei* przedstawia inną definicję, gdzie zamiast terminu *civitas* używa określenia *populus*. Lud jest wielką rozumną gromadą zespoloną przez zgodną jedność w umiłowanych przez nich sprawach²². Sprawiedliwość jednak nie przestaje być u Augustyna istotnym czynnikiem prawdziwego państwa. *Czymże są więc – pyta Augustyn – wyzute ze sprawiedliwości państwa, jeśli nie wielkimi bandami rozbójników*²³? Takie państwo zgodnie z definicją Augustyna byłoby prawdziwym państwem. Brak sprawiedliwości czyniłby jednak z niego jakąś polityczną anomalie. Dla Augustyna sprawiedliwość jest podstawową normą państwa i doskonałość państwa powinna być oceniana właśnie na podstawie tej normy. W miarę swojego rozwoju kiedy państwo zbliża się do ideału doskonałej sprawiedliwości w sprawach tak Bożych jak i ludzkich, zbliża się również do pełniejszej realizacji swoich celów²⁴. Dodatkowo św. Augustyn utrzymuje, że państwo nie jest uczciwe, jeśli nie uznaje tak praw Boga jak i człowieka. Według Augustyna upadły wszelkie imperia starożytności, ponieważ nie zrealizowały modelu prawa, o jakim mówi Cynceron. Dla Augustyna nie ma miejsca na prawdziwe cnoty tam, gdzie nie ma miejsca na prawdziwą religię²⁵. Stąd nie ma miejsca na prawdziwą sprawiedliwość tam, gdzie nie przestrzega się praw boskich.

5. Relacje Kościoła do państwa

Jak w świetle naszkicowanej tutaj nauki Biskupa Hippony o państwie przedstawiają się jego poglądy na temat relacji pomiędzy państwem a Kościołem? Dla biskupa Hippony jest rzeczą oczywistą, że obydwie społeczności są oddzielnymi instytucjami ze względu na

²¹ Por. D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt. s. 393-394.

²² Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX,24, dz. cyt. t.2, s. 434.

²³ Por. Augustyn, *O Państwie*, IV,4, dz. cyt. t. 1, s. 223.

²⁴ Por. D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt. s. 394.

²⁵ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 25, dz. cyt. t. 2, s. 435-436.

różnorodność celów. Zadaniem państwa jest utrzymanie pokoju na ziemi, Kościół zaś został przeznaczony do doprowadzenia ludzi do pokoju wiecznego. Dążenia Kościoła mają więc bardziej charakter duchowy, są bardziej związane z doskonaleniem się wewnętrznym człowieka niż z szczęściem zewnętrznym. Państwo za jest zainteresowane przede wszystkim szczęściem materialnym i zewnętrznym, a jego prawa zmierzają do utrzymania zewnętrznego porządku, który takie szczęście gwarantuje²⁶.

To rozróżnienie dwu instytucji państwowej i kościelnej jest u św. Augustyna choćby widoczne w jego *Komentarzu listu św. Pawła do Rzymian*. Biskup Hippony zakładając, że człowiek składa się z ducha i materii, w duchu nauki św. Pawła Apostoła²⁷ stwierdza, że w czasie ziemskiego życia człowiek, w tym także chrześcijanin zobowiązany jest do posłuszeństwa prawomocnym władzom świeckim w sferze tych działań, które mają na celu osiągnięcie ziemskiego pokoju. Augustyn odmawia państwu jedynie ustanawiania praw w sferze religijnej. Natomiast chrześcijanin, który uważałby się za zwolnionego od przestrzegania praw świeckich ze względu na przestrzeganie przepisów prawa kościelnego popełniałby ten sam błąd co państwo, które rościłoby sobie prawo ustanawiania norm w wymiarze religijnym²⁸.

Odmienne cele obydwu instytucji prowadzą do dalszych różnic, które odnoszą się do kategorii miejsca i czasu. Kościół jest społecznością uniwersalną, która powinna objąć wszystkich ludzi i będzie istnieć wiecznie, chociaż nie w życiu doczesnym. Państwo przeciwnie, trwać będzie tak długo, jak długo będzie istniał świat²⁹.

Inną różnicę pomiędzy Kościołem a państwem stanowi sposób zarządzania obydwoma społecznościami. Augustyn stwierdza to w liście do Apringusa, prokonsula Afryki. Biskup Hippony pisze w nim urzednikowi rzymskiemu, że prowincją można zarządzać przy pomocy strachu, Kościół zaś dzięki swej łagodności powinien być bliski ludziom³⁰.

²⁶ Por. D.X.Burt, *Teoria*, dz. cyt. s. 396.

²⁷ Por. Rz. 13, 1-7.

²⁸ Por. Augustyn, *Exposit, quar. proposit. ex epist. ad Romanos*, 72, PL, t. 35, kol. 2083-2084; cyt. za D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt. s. 396.

²⁹ Por. E.R. Hardy, „*The City of God*”. *A companion to the study of St. Augustine*, New York 1955, s. 275-276.

³⁰ Por. Augustyn, *Epistula* 134, 3, [w:] S. Aureli Augustini Hipponensis Episcopi, *Epistulae*, recensuit et commentario critico instruxit Al G o l d b a c h e r, Vindobonae 1904, s. 86, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t.44.

6. Miejsce spotkania instytucji państwa i Kościoła

Jakie punkty, w których stykają się sfery Kościoła i państwa dostrzega w swoim nauczaniu św. Augustyn? Powodzenie misji Kościoła zależy w dużej mierze od warunków, jakie stwarza państwo ziemskie. Kościół bowiem pragnie wykorzystywać pokój doczesny chroniony przez państwo, ażeby realizować swoją Bożą Misję³¹. W tym miejscu można dostrzec najszerzą wspólnotę interesów Kościoła i państwa. Temu ostatniemu zależy na utrzymaniu pokoju doczesnego, co zresztą dzieje się zgodnie z jego celem. Kościół zaś zgodnie ze swoim celem wykorzystuje pokój doczesny, żeby osiągnąć pokój niebiański.

Inną płaszczyzną na której powinny spotykać się obie instytucje jest sprawiedliwość, nie mniej istotny od pokoju czynnik, jaki powinien cechować państwo. Sprawiedliwość zapewnia każdemu to, co mu się należy, włączając w to Boga i człowieka. *Na czymże polega taka sprawiedliwość ludzka, która samego człowieka odbiera prawdziwemu Bogu, poddaje zaś nieczystym demonom?*³² – pyta biskup Hippony. Takiej właśnie sprawiedliwości brakowało Imperium Rzymskiemu. Chociażby kwitły w nim naturalna sprawiedliwość i uczciwość, cesarstwo nigdy nie oddawało Bogu tego, co mu się należało. Życzenie takie było bowiem niemożliwym w państwie pogańskim. Konsekwencje, jakie z tego wynikają łączą się z augustyńską koncepcją prawa. Biskup Hippony twierdząc, że prawo staje się ważne kiedy jest zgodne z prawem Bożym mówi, że prawdziwa sprawiedliwość polega na oddaniu Bogu tego, co do niego należy. Jednym słowem odróżnia prawo kościelne od cywilnego, ale ich nie oddziela. Prawdziwą sprawiedliwością jest według niego nauczanie prawdziwej wiary³³. Na tym opiera się jeden z argumentów św. Augustyna na rzecz interwencji władzy cywilnej, także w sprawy religijne. Państwo bowiem jeśli broni praw ludzi, musi bronić także praw Boga. W konsekwencji nie powinno ono pozostawać na przykład obojętne w stosunku do herezji, jak i w stosunku do cudzołóstwa czy morderstwa³⁴. Wszystkie te przypadki są pogwałceniem sprawiedliwości i państwo nie może zgadzać się na takie występki nie tracąc na swojej doskonałości³⁵.

³¹ Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 17, dz. cyt. t. 2, s. 423.

³² Por. Augustyn, *O Państwie*, XIX, 21, dz. cyt. t. 2, s. 427.

³³ Por. P. Nourrison, *La philosophie de saint Augustin*, Paris 1866, s. 64.

³⁴ Por. Augustyn, *Epistula* 185,5, [w]: S. Aureli Augustini Hipponensis Episcopi, *Epistulae*, recensuit et commentario critico instruit Al. Goldbacher, Vindobonae 1911, s. 4-5, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. 57.

³⁵ Por. D.X. Burt, *Teoria*, dz. cyt., s. 398.

Kolejną płaszczyzną, na której powinny stykać się interesy Kościoła i państwa jest pochodzenie władzy zwierzchniej. Z racji, że władza państwowa jest bezpośrednim darem Boga i że w pewnym sensie władca jest przedstawicielem Boga, narzędziem za pomocą którego Bóg kieruje życiem cywilnym w państwie, władcy mają obowiązek służyć Bogu szczególnie jako królowie tworząc prawa zgodne z jego wolą. W takim sensie Augustyn pyta w jednym z listów: *Czemu królowie służą Bogu ze strachem, za wyjątkiem tych przypadków, kiedy muszą zabiegać i karać z religijną surowością wszystkie te działania, które są sprzeczne z prawem Bożym? Ponieważ człowiek służy Bogu jako człowiek i jako król; jako król służy mu odpowiednio zastrzegając prawa, które każą robić to co słuszne i karać to co niesłuszne*³⁶ Dlatego gdy państwo skonfiskowało dobra donatystów Augustyn argumentuje w obronie państwa, że wszystkie dobra należą wyłącznie do Boga. Ludzie wchodzą w ich posiadanie dzięki darom Bożym, którego prawa są określone i chronione prawem króla, który działa w imieniu Boga. Heretyk nie może więc upominać się o swoją własność, gdyż uprawiając herezję łamie prawo Boże i prawo świeckie i w ten sposób oddala się od źródła własności³⁷. Współpraca państwa i Kościoła także w kwestii jedności wiary w państwie nie oznacza jednak, że Augustyn był zwolennikiem przymusowego chrztu. Chociaż postulował zmuszanie do posłuszeństwa zewnętrznego przy pomocy władz cywilnych, nigdy nie uważał, że w ten sposób powinny być wymuszane wewnętrzne przekonania³⁸. Nawrócenie jest sprawą duszy i stąd należy do spraw Kościoła. Wyjątkowym obowiązkiem króla jako przedstawiciela Boga jest ochrona Kościoła w taki sposób, by mógł on swobodnie realizować swoją misję³⁹.

Według Biskupa Hippony relacje pomiędzy Kościołem, a państwem nie przekładają się jednak wyłącznie na obowiązki państwa. Augustyn przyznaje, że Kościół ma również obowiązki w stosunku do państwa. Najważniejszą misją Kościoła jest wpoić swoim duchowym dzieciom, takie cnoty, które czynią z nich dobrych obywateli⁴⁰. W przypadku Rzymu był czas, kiedy kwitły tam naturalne cnoty, lecz

³⁶ Augustyn, *Epistula* 87,8, [w]: S. Aureli Augustini Hipponensis Episcopi, *Epistulae*, recensuit et commentario critico instruxit Al. Goldbacher, Vindobonae 1895, s. 404. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. 57.

³⁷ Por. Augustyn, *In Ioannis Evangelium* VI, 25-26, PL, t.35 kol. 1436-1437.

³⁸ Por. Augustyn, *Epistula* 185, 25, dz. cyt. s. 24; E. Lamirande, *Church, State and Toleration. An intriguing change of mind in Augustine*, Villanova 1975, s. 16.

³⁹ Por. Augustyn, *Epistula ad catholicos de secta donatistarum* XX, 56, [w]: Sancti Aureli Augustini, *Scripta contra donatistas*, recensuit M. Petschenig, Vindobonae 1909, s. 305, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. 52.

⁴⁰ Por. Augustyn, *O Państwie*, I,21, dz. cyt. t.I, s.121.

ten złoty wiek skończył się u schyłku III wieku⁴¹. To Kościół przyniósł Rzymowi pożytek sprawiając, że pewne cnoty naturalne przestrzegane już w czasach pogańskich, zaczęto szanować patrząc na nie z perspektywy ponadczasowej. Kościół nie był przyczyną upadku Imperium Romanum, ale jego zbawieniem⁴². Swoje przekonanie o zbawczym wpływie Kościoła na państwo Augustyn powtarza także w liście do Marcelina, przedstawiciela władzy cesarskiej w Afryce Łacińskiej: *Dlatego też ci, którzy twierdzą, że nauki Chrystusa są sprzeczne z dobrobytem państwa, niech stworzą administratorów prowincji, mężów, żony, matki, synów, nauczycieli, niewolników, królów, sędziów i w końcu placących podatki i poborców podatkowych takich jakich kształtuje doktryna chrześcijańska i niech ośmielą się powiedzieć, że ta nauka jest sprzeczna z dobrobytem państwa lub że przestrzeganie tej doktryny nie jest dla państwa najlepszą gwarancją bezpieczeństwa*⁴³. Dla Augustyna najdoskonalsza przynależność do społeczności chrześcijańskiej polega nie tylko na posłuszeństwie wobec Boga, ale i wobec władz cywilnych⁴⁴.

8. Wnioski

W świetle przedstawionych i przeanalizowanych fragmentów dzieł św. Augustyna, szczególnie jego traktatu *De civitate Dei*, państwo w jego nauczaniu jawi się jako organizacja, która jest oparta na społecznej naturze człowieka. Jego charakterystycznym celem jest zaś osiągnięcie pokoju ziemskiego. Władza państwowa pochodzi od Boga i jest przed nim odpowiedzialna za zgodne z prawem posługiwanie się swoimi atrybutami. Chociaż jest niezależna na swoim polu działania nie może osiągnąć wyłącznie swoich własnych celów bez przestrzegania prawa Bożego. Miernikiem doskonałości poszczególnego państwa jest przestrzeganie sprawiedliwości, która oznacza przestrzeganie zarówno praw Bożych jak i ludzkich.

W zakresie relacji, jakie powinny panować w stosunkach pomiędzy państwem a Kościołem Augustyn bronił bliskiej współpracy Kościoła i państwa w tych sferach, w których zazębia się działalność tych dwu instytucji. Służba państwa wobec Kościoła oznacza pewną

⁴¹ Por. Augustyn, *O Państwie*, II, 19, dz. cyt. t. 1, s. 155-156.

⁴² Por. Augustyn, *O Państwie*, II 28, dz. cyt. t. 1, s. 171-172.

⁴³ Augustyn, *Epistula* 138, 15 [w]: S., Aureli Augustini Hipponensis Episcopi, *Epistulae*, recensuit et commentario critico instruxit Al. Goldbacher, Vindobonae 1904, s. 141-142, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. 57.

⁴⁴ Por. Augustyn, *Objaśnienia Psalmów. Ps. 103-123, 116*, t. J. Sułowski, Warszawa 1986, s. 206, *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, t. 41.

liczbę obowiązków, zwłaszcza w sferze moralności. Służba ta nie neguje samodzielności organizmu państwowego na płaszczyźnie czysto politycznej. Państwo, chociaż jest społecznością doczesną ma obowiązek uznać prawa obywateli do wieczności. Jest ono zobowiązane pomagać Kościołowi w osiągnięciu celu, jakim jest *Państwo Boże*. W myśli Biskupa Hippony nie znajdujemy żadnych stwierdzeń, z których wynikałoby, że państwo o całkowitej świeckiej strukturze miałoby być posłuszne wszelkim rozkazom Kościoła. Obie instytucje nie tracą nic ze swojej suwerenności.

DIE DOKTRIN DES HEILIGEN AUGUSTINUS ÜBER STAAT

Zusammenfassung

Im politischen Gedanke des heiligen Augustinus, der gründet auf der Wahrheit über die sozialen Natur des Menschen, vieles Platzs besezt die Lehre über den Staat. Im Artikel bespricht sich die Augustinus Doktrin auf dem Thema der Genesis der Staaten, sein Ziel, die Gewalt, die Definition der Staaten und die Berichte zwischen Reich und Kirche.